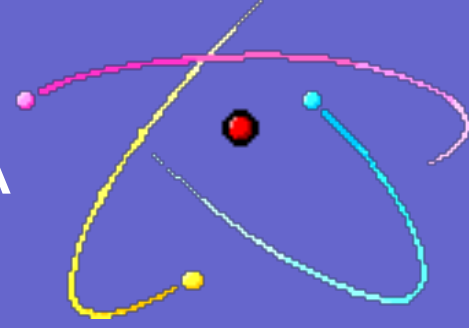

ALKİL HALOJENÜRLER;
YERDEĞİŞTİRME VE AYRILMA
TEPKİMELERİ

Prof. Dr. Yavuz TAŞKESENLİGİL
MFBE Bölümü Kimya Eğitimi
Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

ORGANİK HALOJEN BİLEŞİKLERİ

- Yalnızca karbon, hidrojen ve halojen bulunduran bileşiklere “organik halojen bileşikleri” denir.
- Organik halojen bileşikleri günümüzde yaygın olarak kullanılırlar.
- Bazıları **çözücü**, bazıları **böcek öldürücü**, bazıları **anestezik madde** ve bazıları da diğer organik bileşiklerin sentezinde **ara ürün** olarak kullanılırlar.

ORGANİK HALOJEN BİLEŞİKLERİ

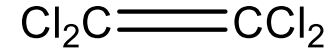
- Yaygın olarak kullanılan bazı organik halojen bileşikleri

karbontetraklorür
(çözücü)

kloroform
(çözücü)

tetrakloretilen
(kuru temizleme çözücüsü)

halotan
(anestezik madde)

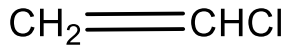
metoksifloran
(anestezik madde)

kloretan
(soğutarak uyusturan
lokal anestetik)

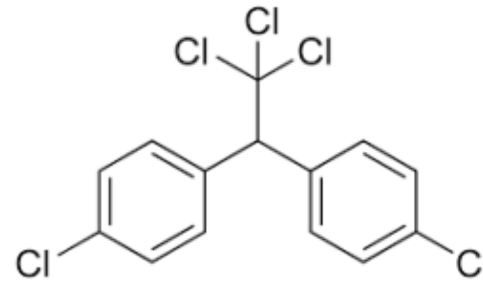
ORGANİK HALOJEN BİLEŞİKLERİ

- Yaygın olarak kullanılan bazı organik halojen bileşikleri

kloreten (vinil klorür)

(boru, ev aletleri, çanta vb yapımında kullanılan bir plastik olan polivinil klorür (PVC)'nin başlangıç maddesi)

DDT (Diklor Difenil Triklor etan)
(Böcek öldürücü)

ORGANİK HALOJEN BİLEŞİKLERİNİN TÜRLERİ

- Organik halojen bileşikleri başlıca üç grupta toplanırlar.

1) Alkil halojenürler (RX):

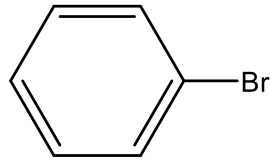
iyotmetan
(metil iyodür)

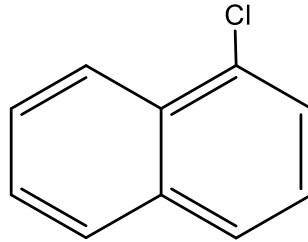
kloretan
(etil klorür)

ORGANİK HALOJEN BİLEŞİKLERİNİN TÜRLERİ

2) Aril halojenürler (ArX):

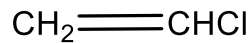

brombenzen
(fenil bromür)

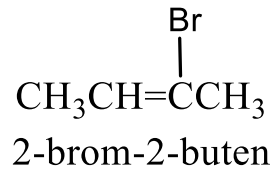

1-klornaftalin
(α -naftil klorür)

3) Vinil halojenürler:

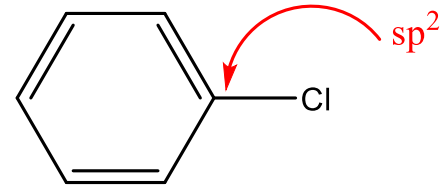
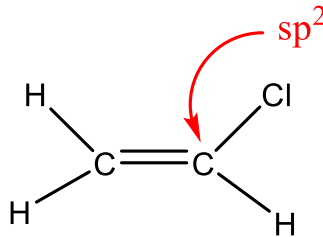
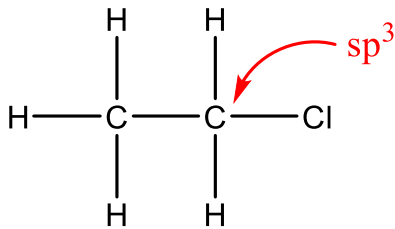
kloretan
(vinil klorür)

2-brom-2-buten

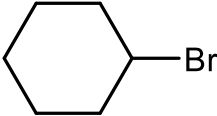
ORGANİK HALOJEN BİLEŞİKLERİNİN TÜRLERİ

- Alkil halojenürler ile aril ve vinil halojenürler arasındaki en önemli fark, halojenin bağlı olduğu karbon atomunun hibritleşme şeklidir.
- Alkil halojenürlerde karbonun hibritleşme şekli sp^3 iken, aril ve vinil halojenürlerde sp^2 dir.

Alkil Halojenürlerin Adlandırılması

- Alkil halojenürler, IUPAC sisteminde aşağıdaki örneklerde olduğu gibi **halojen alkan** olarak adlandırılır. Bazı alkil halojenürlerin **yaygın (genel)** adları vardır. Yaygın adlandırmada alkil grubunun adının sonuna halojenür eki getirilir.

	$\text{CH}_3\text{CH}_2\text{Cl}$	$\text{CH}_3\text{CH}_2\text{CH}_2\text{Br}$	$\begin{array}{c} \text{CH}_3 \\ \\ \text{CH}_3\text{CHCH}_2\text{Cl} \end{array}$	
IUPAC:	kloretan	1-bromopropan	1-klor-2-metilpropan	bromsikloheksan
Genel:	etil klorür	<i>n</i> -propil bromür	<i>izo</i> -butil klorür	sikloheksil bromür

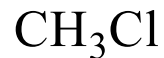
Alkil Halojenürlerin Sınıflandırılması

- Alkil halojenürler; metil, primer (1°), sekonder (2°) ve tersiyer (3°) olmak üzere dört grup halinde sınıflandırılır.
- **Metil halojenürler (CH_3X):**

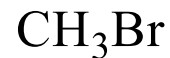
flormetan

(metil florür)

klormetan

(metil klorür)

brommetan

(metil bromür)

iyotmetan

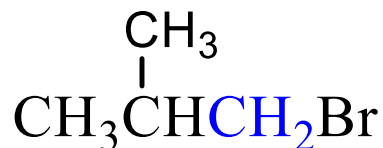
(metil iyodür)

Alkil Halojenürlerin Sınıflandırılması

- **Birincil (1°) alkil halojenürler (RCH_2X):**
Halojenin bağlı olduğu karbona bir alkil grubunun bağlı olduğu alkil halojenürlerdir.

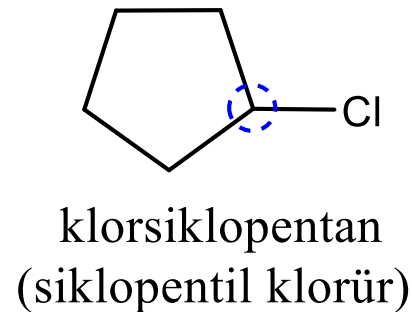
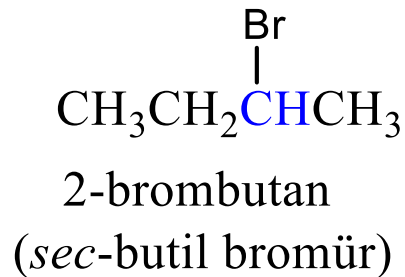
kloretan
(etil klorür)

1-brom-2-metilpropan
(*izo*-butil bromür)

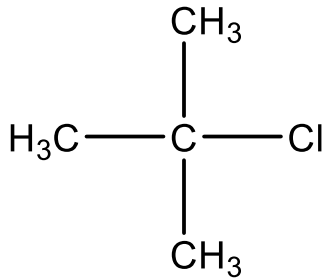
Alkil Halojenürlerin Sınıflandırılması

- İkincil (2°) alkil halojenürler (R_2CHX):
- Halojenin bağlı olduğu karbona iki alkil grubunun bağlı olduğu alkil halojenürlerdir.

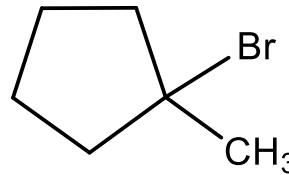

Alkil Halojenürlerin Sınıflandırılması

- **Üçüncül (3°) alkil halojenürler (R_3CX):**
- Halojenin bağlı olduğu karbona üç alkil grubunun bağlı olduğu ve hiç hidrojen bağlı olmayan alkil halojenürlerdir.

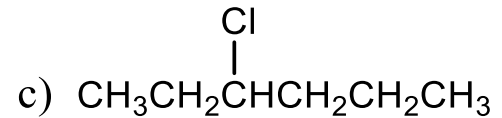
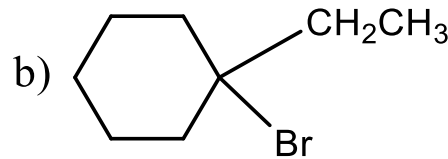
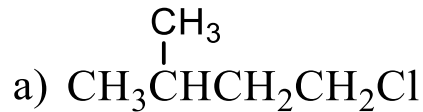
2-klor-2-metilpropan
(*tert*-butil klorür)

1-brom-1-metilsiklopentan

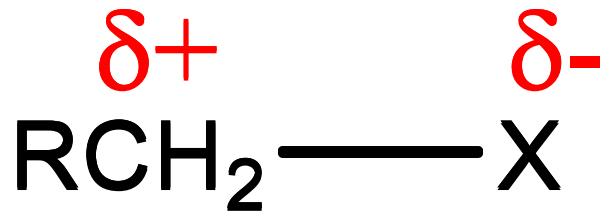
Alkil Halojenürlerin Sınıflandırılması

- **Soru:** Aşağıdaki alkil halojenürleri IUPAC sisteminde adlandırıp 1° , 2° ve 3° olarak sınıflandırınız.

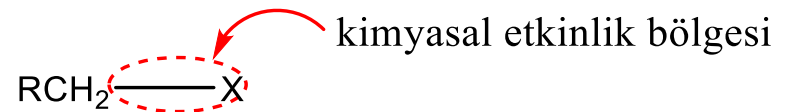
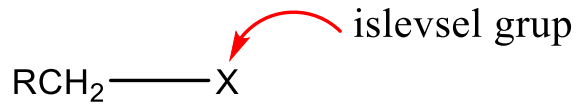
Alkil Halojenürlerin Reaksiyonları

- Bütün alkil halojenürlerde karbon halojen bağları (C-X) polardır. Bunun sebebi, halojenlerin (F, Cl, Br) karbon atomuna göre daha elektronegatif olmalarıdır.
- Bağ elektronları halojen atomları tarafından daha fazla çekildiğinden C-X bağının polarizasyonu aşağıdaki gibidir.

Alkil Halojenürlerin Reaksiyonları

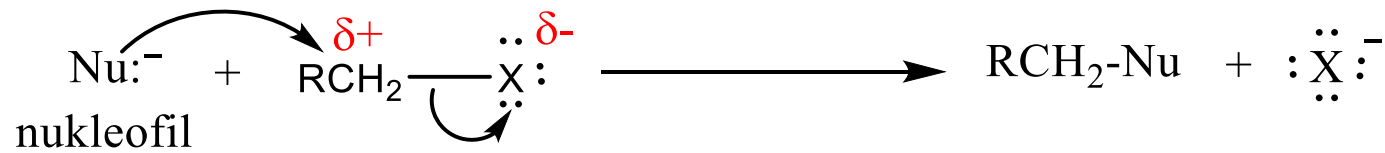
- Alkil halojenürlerde halojen atomu (X) işlevsel gruptur ve C-X bağında kimyasal etkinlik bölgesidir.

- Alkil halojenürlerin **yerdeğiştirme** ve **ayrılma (eliminasyon)** olmak üzere başlıca iki tür tepkimesi vardır.

Alkil Halojenürlerin Reaksiyonları

- **A) Yerdeğiştirme Tepkimeleri**
- Alkil halojenürler, **nükleofil** (Nu:-) denilen taneciklerle yer değiştirme tepkimesi verirler. Nükleofil, pozitif yük merkezlerine bağlanma eğiliminde olan taneciklerdir.

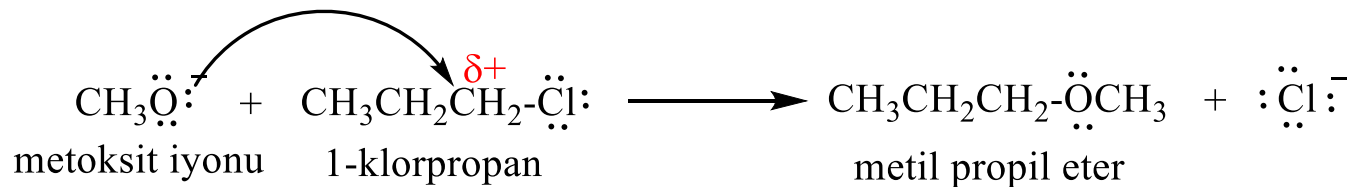
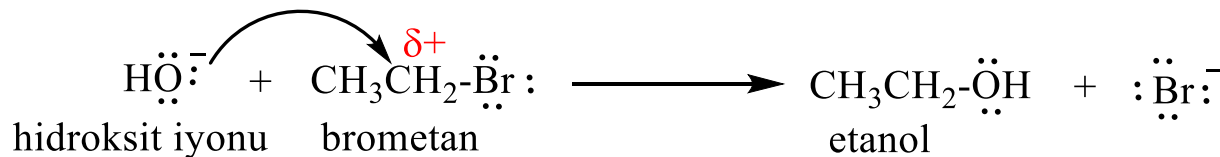

- Halojen atomunun bağlı olduğu karbon üzerinde kısmi pozitif yük olması bu tanecikleri cezbeder.

Alkil Halojenürlerin Reaksiyonları

- Anyonlar (HO^- , CN^- vb) ve merkezi atomları üzerinde serbest elektron çifti bulunduran nötral moleküller (NH_3 , H_2O , CH_3OH vb) yerdeğiştirme tepkimelerinde nükleofil olarak davranırlar.

Alkil Halojenürlerin Reaksiyonları

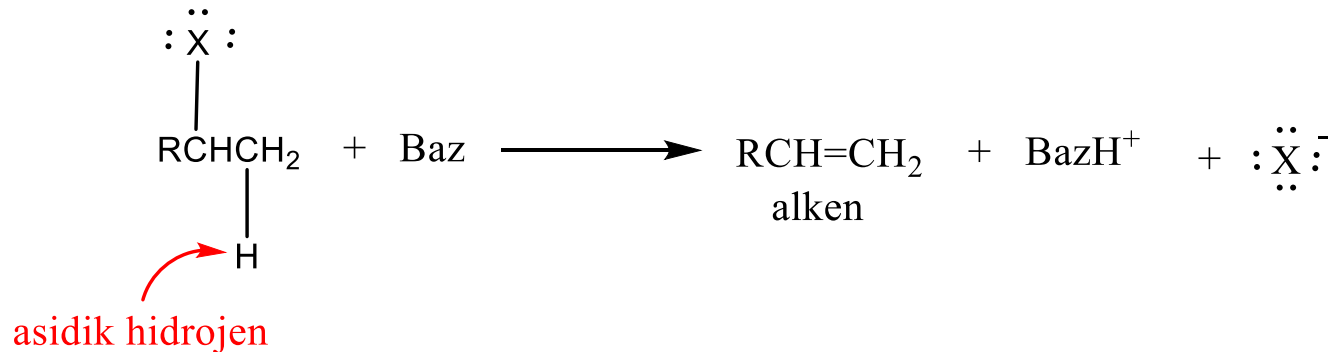
- Alkil halojenürlerin yerdeğiştirme tepkimelerinde halojene **ayrılan grup** denir ve bu terim karbon atomundan ayrılan her grup için kullanılır.
- Halojenür iyonları (X^-), çok zayıf baz olduklarından kolay ayrılan gruplardır.
- Alkil halojenürlerin yerdeğiştirme tepkimelerinde iyod atomu en kolay ayrılan gruptur. Bunu brom ve klor atomları izler. C-F bağı diğer C-X bağlarından daha sağlam olduğundan flor en zor ayrılan atomdur.

Alkil Halojenürlerin Reaksiyonları

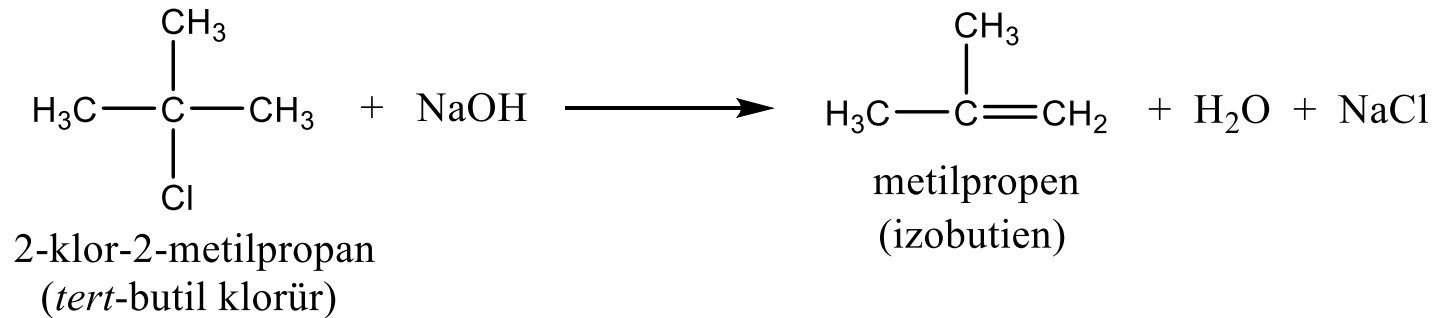
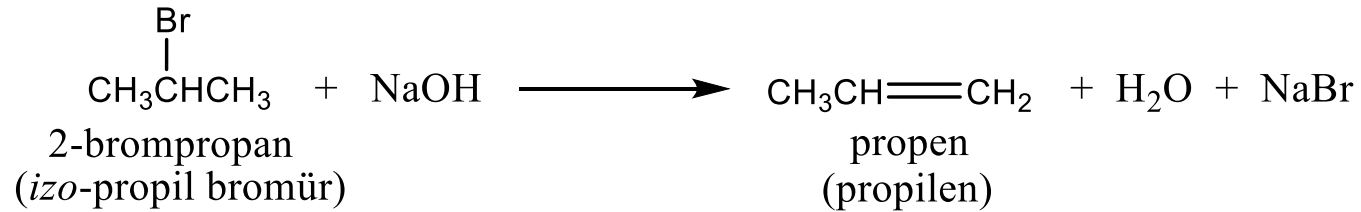
● B) Ayrılma (Eliminasyon) Tepkimeleri

- Alkil halojenürler, güçlü bazlarla muamele edildiklerinde **ayrılma tepkimesi** meydana gelir.
- Ayrılma tepkimesinde alkil halojenür, yapısından bir halojen ve komşu karbona bağlı asidik hidrojeni kaybeder.
- Ayrılan atomların bağlı olduğu karbonlar arasında bir C=C çifte bağı oluşur. Böylece ayrılma tepkimesinin ürünü bir alkendir.

Alkil Halojenürlerin Reaksiyonları

- Aşağıda, ayrılma tepkimelerine ilişkin iki örnek görülmektedir.

Alkil Halojenürlerin Reaksiyonları

- Hidroksit (HO^-) yada alkoksit (RO^-) iyonları, yerdeğiştirme tepkimelerinde nükleofil, ayrılma tepkimelerinde ise baz olarak davranırlar.
- Gerçekte hangi tür tepkimenin olacağı **alkil halojenürün yapısı** (1° , 2° veya 3°), **bazın gücü**, **çözücünün özelliği** (polar yada apolar olması) ve **sıcaklık** gibi parametrelere bağlıdır.

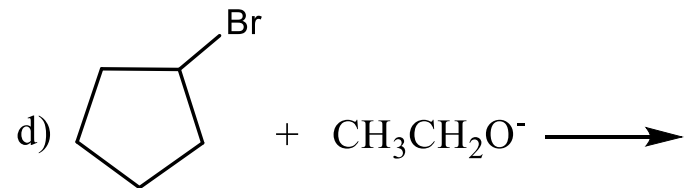
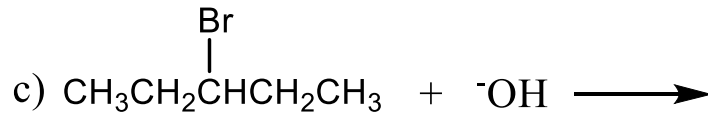
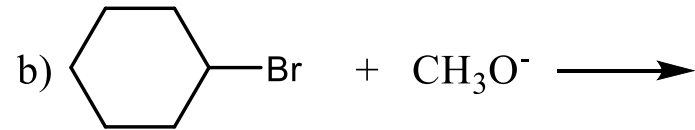
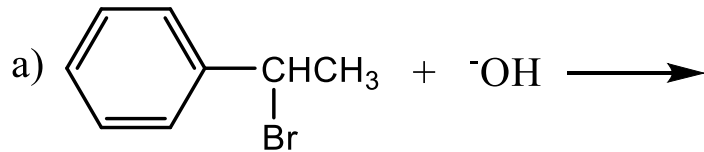

Alkil Halojenürlerin Reaksiyonları

- Bir alkil halojenürle bir nükleofil veya baz arasında birden çok tepkime olabildiği için (iki tür), yerdeğiştirme ve ayrılma tepkimelerini birbiriyle **yarışan tepkimeler** olarak tanımlayabiliriz.
- Yarıışı kimin kazanacağı, daha öncede belirtildiği gibi alkil halojenürün yapısına, bazın ve nükleofilin gücüne, çözücünün özelliğine ve sıcaklığa bağlıdır.

Alkil Halojenürlerin Reaksiyonları

- **Soru:** Aşağıdaki tepkimelerde oluşması muhtemel yerdeğiştirme ve ayrılma ürünlerini ve tepkime denklemini yazınız.

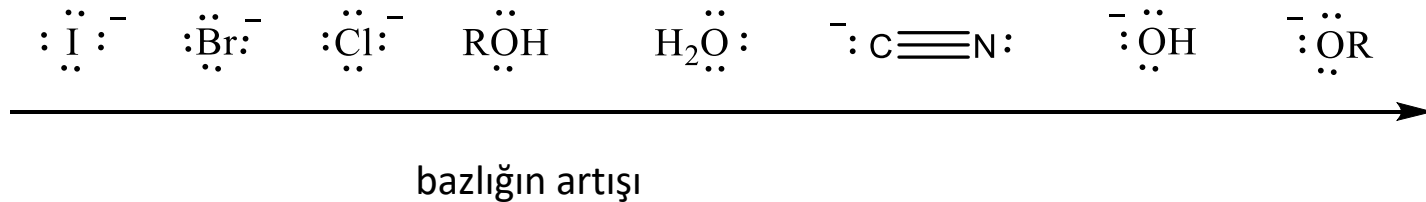

Bazlığa Karşı Nükleofilik

- Bazlar ve nükleofiller arasındaki benzerlik ve farklılıklar nelerdir?
- Uygun şartlarda, bütün bazlar nükleofil olarak davranabilirler.
- Bunun tersi nükleofiller için de geçerlidir ve onlar da baz olarak davranabilirler.
- Her iki durumda da etkime elektron çiftiyle olur ve bir sigma bağı oluşur.

Bazlığa Karşı Nükleofillik

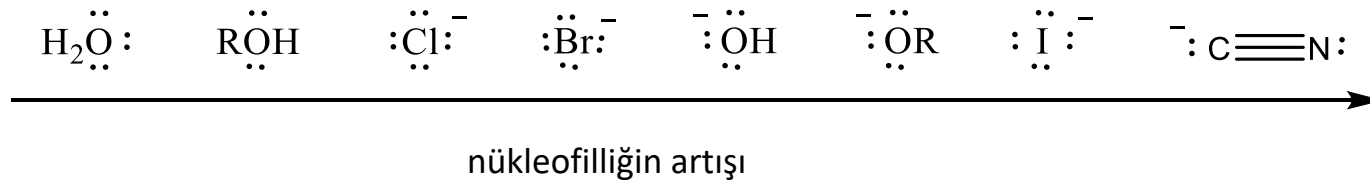
- **Bazlık**, bir asit-baz tepkimesinde reaktifin proton bağlama yeteneğinin bir ölçüsüdür. Örneğin, bir seri reaktifin göreceli bazlık güçleri aşağıda sıralanmıştır.

- Bazlığın aksine **nükleofillik**, yerdeğiştirme tepkimesi verme yeteneğinin bir ölçüsüdür.

Bazlığa Karşı Nükleofillik

- Yukarda bazlık güçleri sıralanan reaktiflerin, nükleofillik sırası aynı değildir.

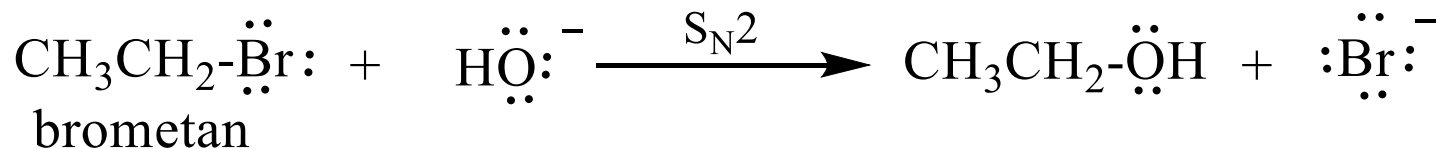
- Genellikle güçlü bir baz, zayıf bir bazdan daha iyi bir nükleofildir. Örneğin, OH⁻ iyonu (güçlü baz) Cl⁻ veya H₂O (zayıf baz)'dan daha iyi bir nükleofildir.

Nükleofilik Yerdeğiştirme Tepkimeleri

- Nükleofillerle yapılan yerdeğiştirme tepkimelerine **nükleofilik yerdeğiştirme tepkimesi** denir.
- Başlıca iki tür nükleofilik yerdeğiştirme tepkimesi vardır. Bunlar:
  - a) S_N2 Tepkimesi
  - b) S_N1 Tepkimesi

S_N2 Tepkimesi

- S_N2 ‘bimoleküler nükleofilik yerdeğiştirme’ demektir.
- Burada; **2** rakamı bimolekülerliği, **N** nükleofilik, **S** (ingilizcede Substitution yerdeğiştirme anlamına gelir) ise yerdeğiştirme’yi ifade eder.
- Brometan’ın hidroksit iyonu ile olan tepkimesi, tipik bir S_N2 tepkimesidir.

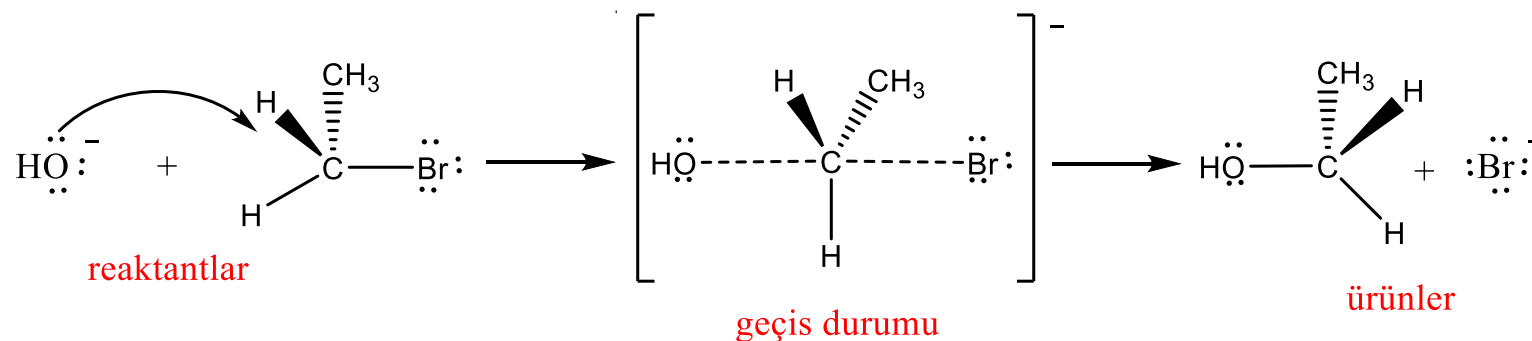

S_N2 Tepkimesi

- **Tepkime Mekanizması**
- Bir tepkimenin nasıl meydana geldiğinin ayrıntılı olarak tanımlanmasına **tepkime mekanizması** denir. Tepkime mekanizması, çoğu kez deneysel sonuçlarla desteklenir.
- Brometan ve hidroksit iyonu arasındaki S_N2 tepkimesinde aşağıda gösterildiği gibi; nükleofil (**HO⁻ iyonu**) ayrılan gruba (**Br atomu**) zıt yönden (180 °C lik açı ile) saldırır (atak yapar) ve önce bir **geçiş durumu** oluşur.

S_N2 Tepkimesi

- Daha sonra brom atomu molekülden ayrılır ve yerini hidroksit iyonuna bırakır.

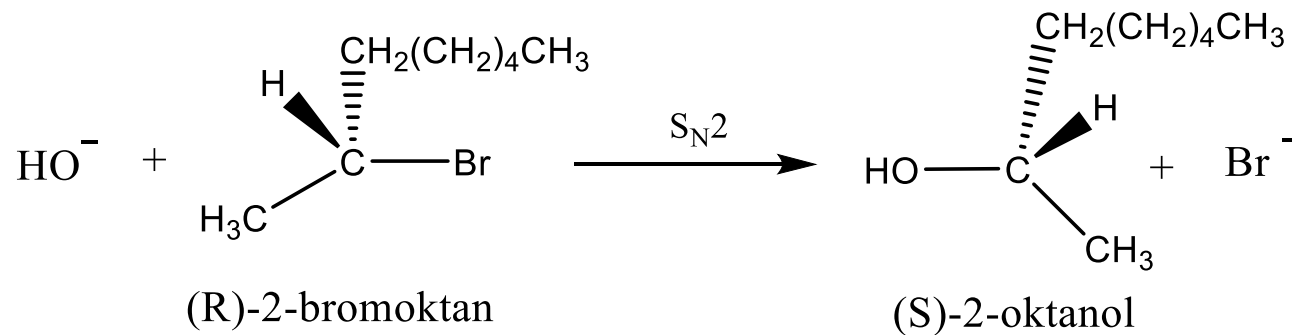
S_N2 Tepkimesi

- S_N2 tepkimesinde molekülün konfigürasyonunda çevrilme (devrilme) olur.
- Bu olaya **Walden çevrilmesi** de denir.
- Bu durum, rüzgarlı bir havada şemsiyenin tersine çevrilmesine benzetilir.
- Sonuçta, örneğin (R) konfigürasyonuna sahip kiral bir alkil halojenür, (S) konfigürasyonlu bir ürüne dönüşür.

S_N2 Tepkimesi

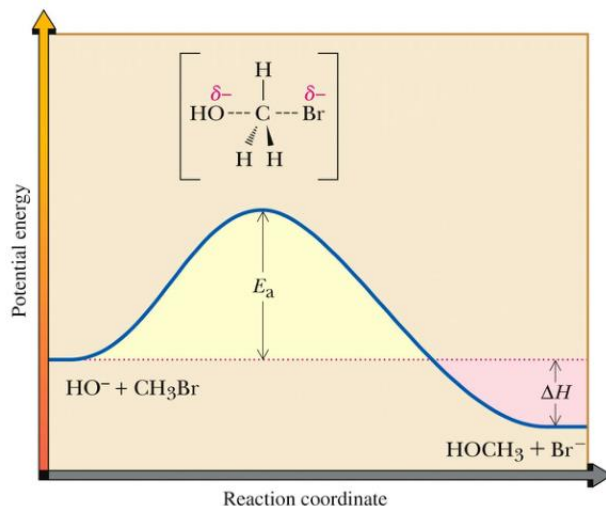
- S_N2 tepkimesi için öngörülen mekanizmayı destekleyen deneysel deliller vardır.
- Örneğin, (R)-2-bromoktanın HO⁻ iyonu ile S_N2 şartlarında olan tepkimesinde, tamamen (S)-2-oktanol oluşur.

S_N2 Tepkimesi

● S_N2 Tepkimesinde Enerji

The Energy Diagram for the S_N2 Reaction

Copyright © John Wiley & Sons, Inc. All rights reserved.

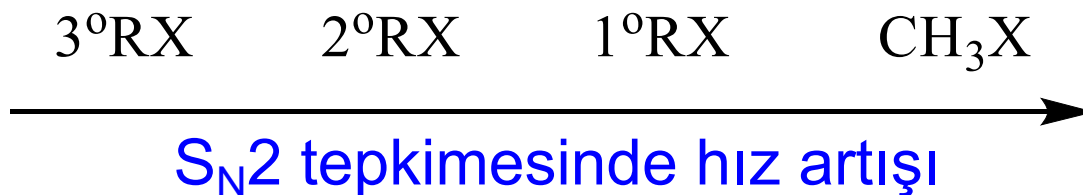
- Note the transition state has a carbon with 5 bonds (high energy, indeed!).
- No intermediate is formed.

S_N2 Tepkimesi

- **S_N2 Tepkimesinin Hızı**
- S_N2 tepkimesinin hızı, hem alkil halojenür (RX) hem de nükleofilin (Nu:-) derişimi ile doğru orantılıdır. Bu nedenle tepkime hızına ait denklem:
$$S_N2 \text{ hızı} = k[RX][Nu:-]$$
 şeklindedir.
- Tepkime hızı, her iki taneciğın de (RX ve Nu:-) derişimine bağılı olduğundan, S_N2 tepkime hızı **ikinci dereceden**'dir.
- Ayrıca, S_N2 tepkimesinde geçiş durumu (kompleksi) iki tanecik (RX ve Nu:-) tarafından oluşturduğu için, tepkime aynı zamanda **bimoleküler** bir tepkimedir.

S_N2 Tepkimesi

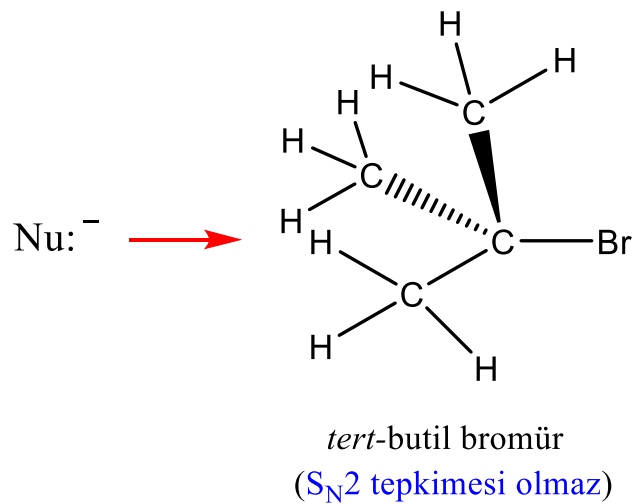
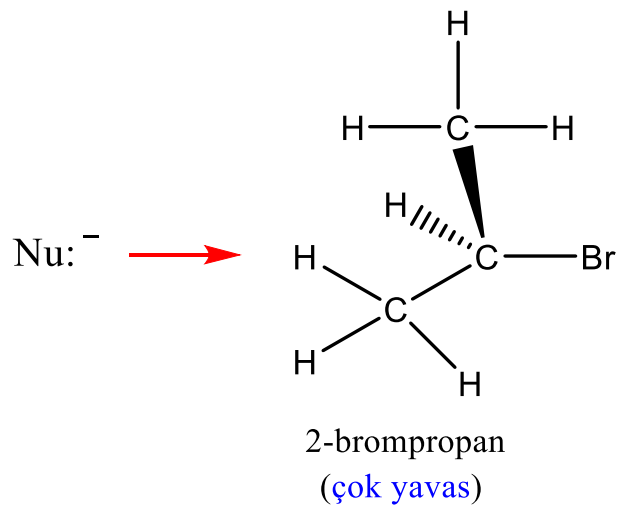
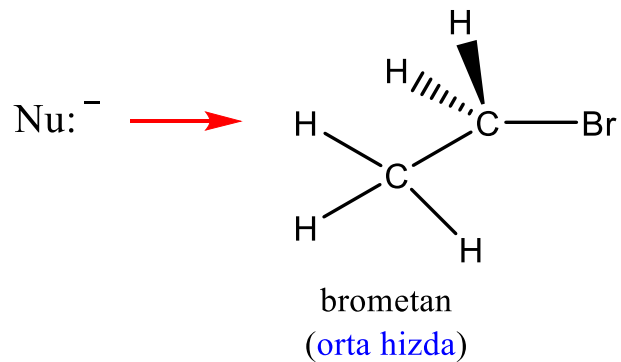
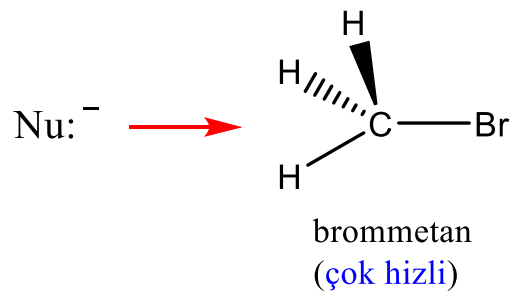
- **S_N2 Tepkimesinde Sterik Engel**
- Kinetik incelemeler, S_N2 tepkimesini en hızlı veren alkil halojenürlerin metil halojenürler (CH₃X) olduğunu ve bunu 1° alkil halojenürler ve 2° alkil halojenürlerin izlediğini ortaya koymaktadır.
- 3° alkil halojenürler ise S_N2 tepkimesi vermezler.

S_N2 Tepkimesi

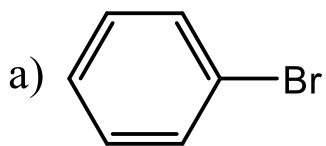
- Yapının her yönde kalabalıklaşması, **sterik engel** (hacimsel kalabalıklık) olarak adlandırılır.
- Halojenin bağlı olduğu karbon çevresinde, hacimsel kalabalıklık yani sterik engel, metil halojenürlerde en az 3° alkil halojenürlerde ise en fazladır.
- 3° alkil halojenürlerde halojenin bağlı olduğu karbon çevresinde sterik engel fazla olduğundan nükleofilin bu karbona atak yapması zordur.
- Ayrıca geçiş durumunda hacimli gruplar arasındaki itmeler maksimum olacağından geçiş durumunu enerjisi yüksek olur.

S_N2 Tepkimesi

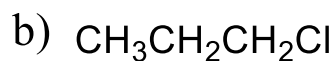
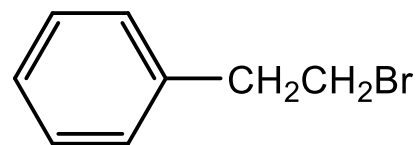

S_N2 Tepkimesi

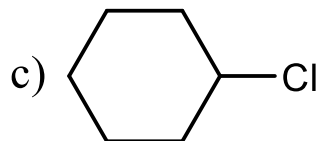
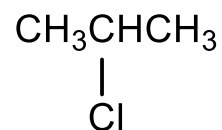
- **Soru:** Aşağıdaki bileşik çiftlerinden hangisi bir nükleofil ile daha hızlı S_N2 tepkimesi verir?

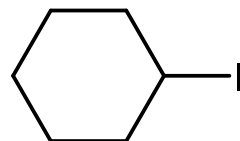
ve

ve

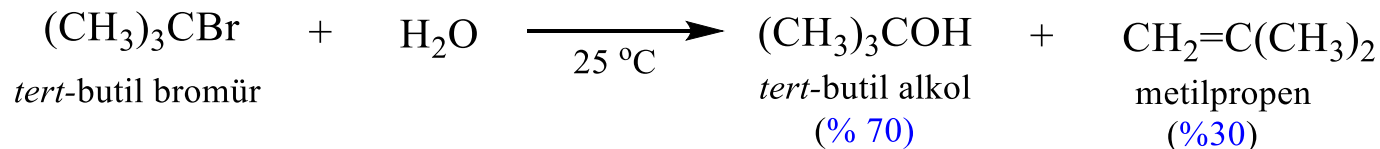

ve

S_N1 Tepkimesi

- S_N1 'monomoleküler nükleofilik yerdeğiştirme' demektir.
- Burada; 1 rakamı monomolekülerliği, N nükleofilik, S (ingilizcede Substitution yerdeğiştirme anlamına gelir) ise yerdeğiştirme'yi ifade eder.
- Metil ve 1° alkil halojenürler S_N1 tepkimesi vermezler. 2° ve 3° alkil halojenürler bu tepkimeyi verir. 3° alkil halojenürler daha hızlı S_N1 tepkimesi verir.
- *tert*-Butil bromürün su ile olan tepkimesi tipik bir S_N1 tepkimesidir.

- Bu tepkimede yerdeğiştirme ve ayrılma ürünleri birlikte meydana gelir.

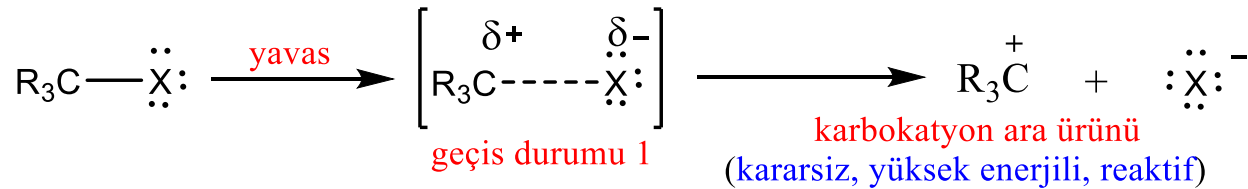
S_N1 Tepkimesi

- **S_N1 Tepkime Mekanizması**
- S_N1 tepkimesinde nükleofil derişiminin tepkime hızı üzerinde çok az etkili olması ve kiral C-X merkezi karbon atomu bulunduran bir alkil halojenürün saf bir enantiomerinin S_N1 tepkimesinin **rasemik** yerdeğıştirme ürünlerinin oluşumu ile sonuçlanması, tepkime mekanizmasının aşağıdaki gibi olduğunu düşündürmektedir.

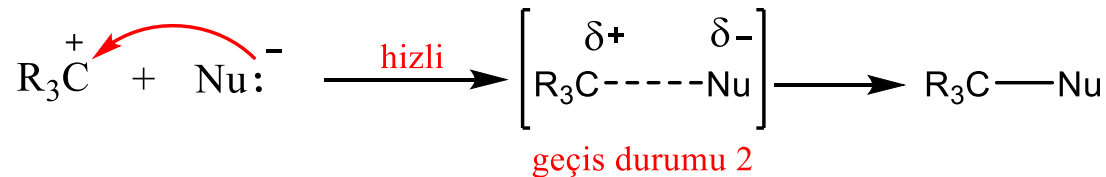
S_N1 Tepkimesi

- S_N1 tepkimesi **iyonik** ve aynı zamanda **basamaklı bir tepkimedir**. Birinci basamak, alkil halojenürün bir iyon çiftine dönüşmesidir. Bu iyonlar; karbon atomunun pozitif yük taşıdığı **karbokatyon** ve **halojenür iyonudur**.

Basamak 1:

Basamak 2:

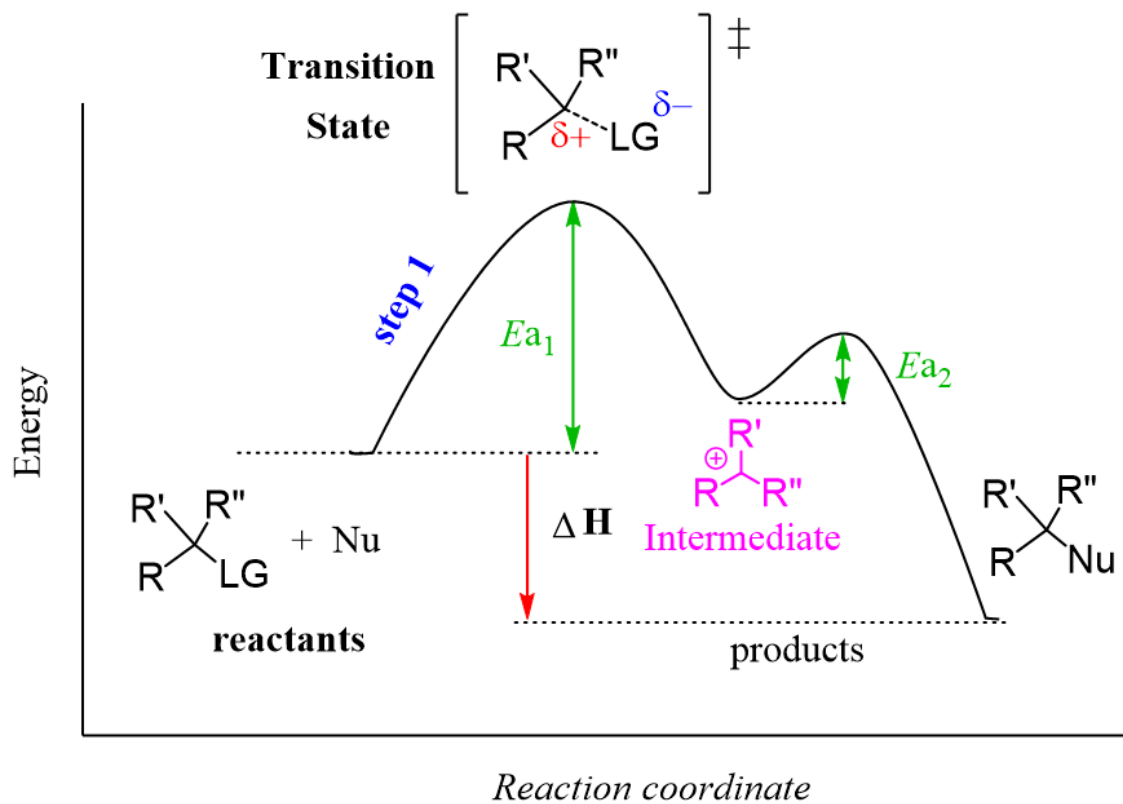

S_N1 Tepkimesi

- **S_N1 Tepkimesinde Enerji**
- S_N1 tepkimesinin enerji diyagramı incelendiğinde, birinci basamağın yüksek aktivasyon enerjisi gerektirdiği ve bu yüzden toplam tepkime içinde en **yavaş basamak** olduğu anlaşılır.
- Karbokatyon bu tepkimedeki **araürün** olarak oluşur ve sonra tekrar etkileşerek ürünlere dönüşür.
- Araürün bir geçiş hali değildir. Araürünün sınırlı ömrü vardır, oysa geçiş halinin yoktur.
- S_N1 tepkimesinde araürün olarak oluşan karbokatyon yüksek potansiyel enerjili, kararsız, kısa ömürlü ve etkin (reaktif) taneciklerdir.

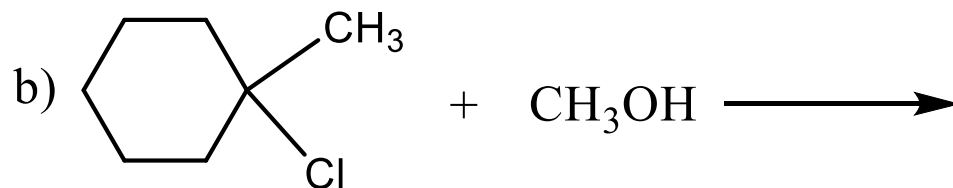
S_N1 Tepkimesi

The energy diagram of the S_N1 nucleophilic substitution reaction

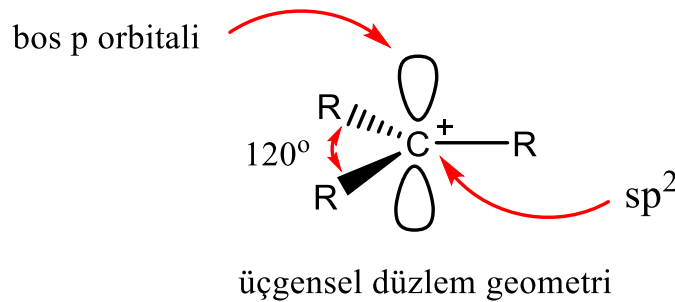
S_N1 Tepkimesi

- **Soru:** Aşağıdaki tepkime denklemlerini tamamlayınız (solvoliz ürünlerini gösteriniz).

S_N1 Tepkimesi

- **S_N1 Tepkimesinin Stereokimyası**
- Karbokatyonlarda, pozitif yükü taşıyan karbon atomunun hibritleşme şekli sp² olup bu karbona bağlı üç grup aynı düzlem içinde bulunurlar.
- Pozitif yüklü karbon çevresinde 120° lik açı olup, bu iyon üçgensel düzlem geometrik yapıya sahiptir.
- Ayrıca, pozitif yüklü karbon üzerinde boş bir p-orbitali vardır.

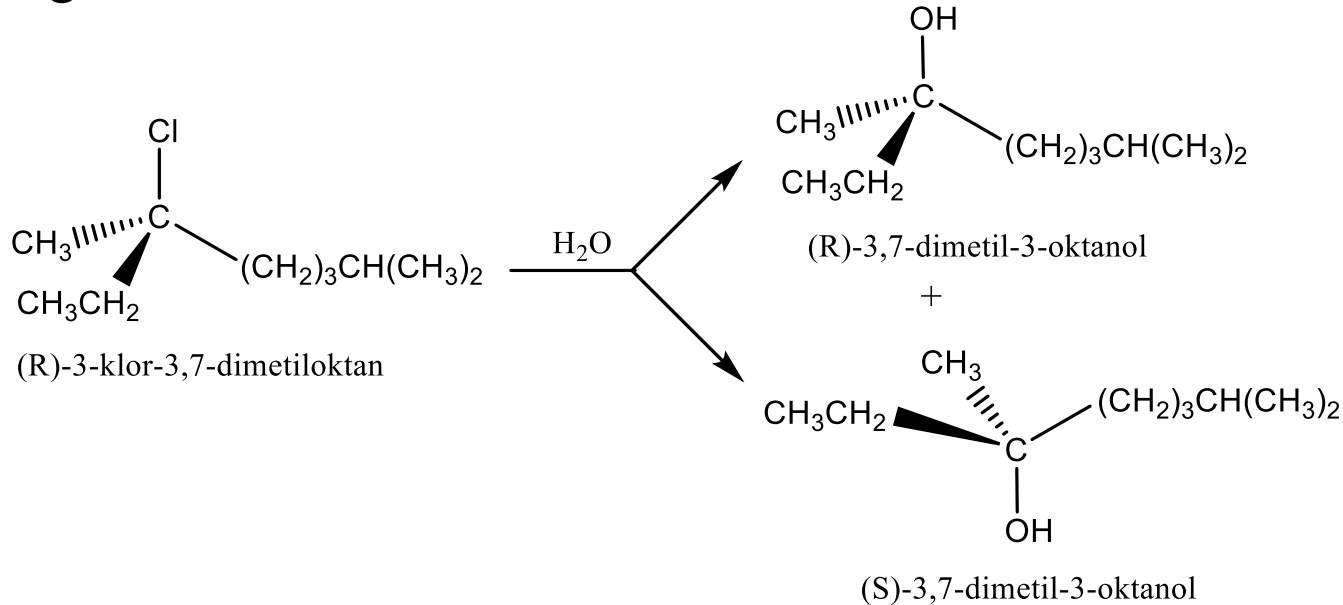

S_N1 Tepkimesi

- Kiral bir alkil halojenürün saf bir enantiomeri S_N1 tepkimesine uğratıldığında, **rasemik karışımın** oluşumu ile sonuçlanır.
- Bu durum mekanizmanın önerildiği şekilde olduğunu ve S_N1 tepkimesinde karbokatyon araürününün oluştuğunu doğrulamaktadır.
- Örneğin, (R)-3-klor-3,7dimetiloktan (bir 3° alkil halojenür) hidroliz edildiğinde (R)- ve (S)-enantiomer alkoller, eşit miktarda oluşur.
- Yani, rasemleşme olur.

S_N1 Tepkimesi

- Bunun sebebi, araürün olarak oluşan karbokatyonda pozitif yüklü karbon üzerindeki **boş p-orbitaline** nükleofilin (H₂O) hem alttan hem de üstten bağlanmasıdır.

S_N1 Tepkimesi

- **S_N1 Tepkime Hızı**
- Daha önce de ifade edildiği gibi S_N1 tepkimesinde hız, nükleofilin derişimine bağı olmayıp sadece alkil halojenürün (RX) derişimine bağıdır. Bundan dolayı tepkime hızına ait denklem:

S_N1 hızı = k[RX] şeklindedir.

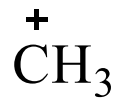
- S_N1 tepkimesinde hız sadece reaktantlardan birinin (RX) derişimine bağı olduğundan, hız **birinci derecedendir**.
- S_N1 tepkimesi aynı zamanda bir **monomoleküler** tepkimedir, çünkü hız belirleyici basamakta (Basamak 1, yavaş basamak) sadece bir tanecik (RX) geçiş halini oluşturur.

S_N1 Tepkimesi

- **S_N1 Tepkimelerinde Göreceli Etkinlikler**
- S_N1 tepkimesini en hızlı 3° ve sonra 2° alkil halojenürler verir. 1° alkil halojenürler ve metil halojenürler ise S_N1 tepkimesi vermezler.
- Bu durum, S_N1 tepkimesinin birinci basamağında oluşan **karbokatyon kararlılığı** ile ilişkilidir.
- 3° alkil halojenürler; metil, 1° ve 2° alkil halojenürlerden daha kararlı karbokatyon oluştururlar.
- Bundan dolayı, 3° alkil halojenürlerin S_N1 tepkimesi en hızlıdır.

S_N1 Tepkimesi

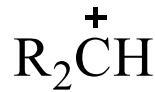
- **Karbokatyonların Kararlılığı**
- Karbokatyonlar, yüksek enerjili, kararsız, kısa ömürlü ve etkin tanecikler olup kimyasal tepkimelerde araürün olarak oluşurlar.
- Bununla birlikte, kendi aralarında göreceli kararlılıkları vardır.
- Alkil karbokatyonlarda, pozitif yüklü karbona bağlı alkil grubu sayısı arttıkça, karbokatyon kararlılığı artar.
- Bunun nedeni, pozitif yükün σ -bağları aracılığı ile (**indüktif etki**) daha fazla sayıda atom üzerine dağılmasındandır.

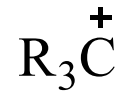
metil

1°

2°

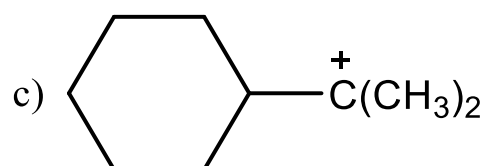
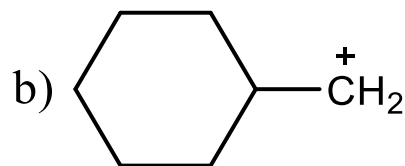
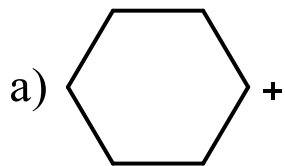

3°

artan karbokatyon kararlılığı

S_N1 Tepkimesi

- **Soru:** Aşağıdaki karbokatyonları artan kararlılıklarına göre sıralayınız.

S_N1 Tepkimesi

- **Karbokasyon Düzenlenmesi**
- Karbokasyonların önemli bir özelliği de **iskelet düzenlenmesine** (**çevrilme**) uğramalarıdır.
- Karbokasyon düzenlenmesinde pozitif yüklü karbona, komşu karbondan bazen bir alkil veya aril grubu yada bir hidrojen atomu bağ elektronları ile birlikte kayar (göç eder).
- Böylece yeni ve daha kararlı bir karbokasyon oluşmuş olur.

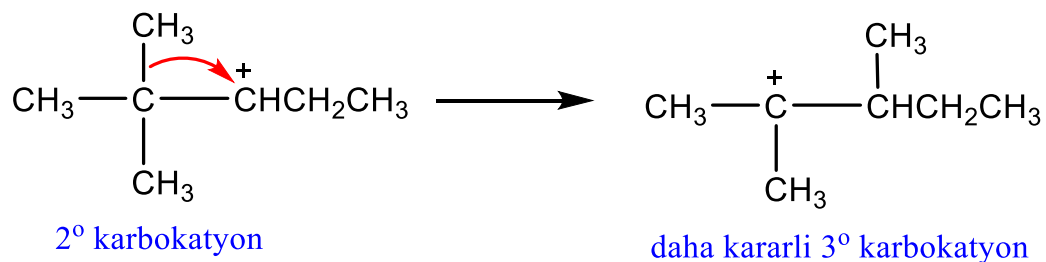
S_N1 Tepkimesi

- **Karbokasyon Düzenlenmesi**
- İskelet düzenlenmesinde itici güç, daha az kararlı (yüksek enerjili) bir karbokasyonun daha kararlı (düşük enerjili) bir karbokatyona dönüşmesidir.
- Bu gibi durumlarda düzenlenme, kaçınılmaz olarak gerçekleşir.
- Komşu karbondan bir atom yada grubun kayması **1,2-kayması** olarak adlandırılır.
- Metil grubunun 1,2-kaymasına **metil kayması**, hidrojen atomunun kaymasına da **hidrür kayması** denir.

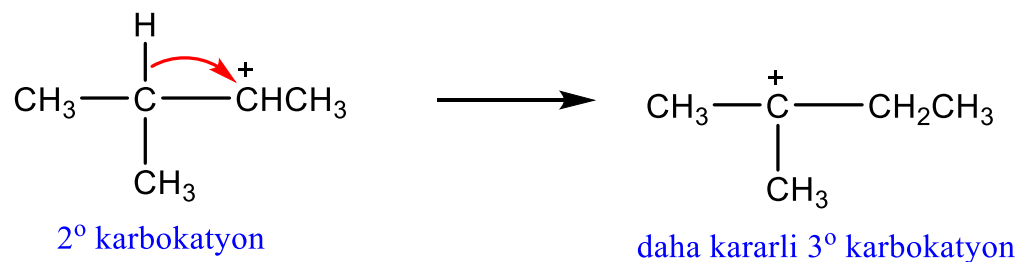
S_N1 Tepkimesi

- Aşağıdaki düzenlenmeler, 1,2-kaymasına ve daha kararlı karbokatyon oluşmasına örnektir.

Metil kayması:

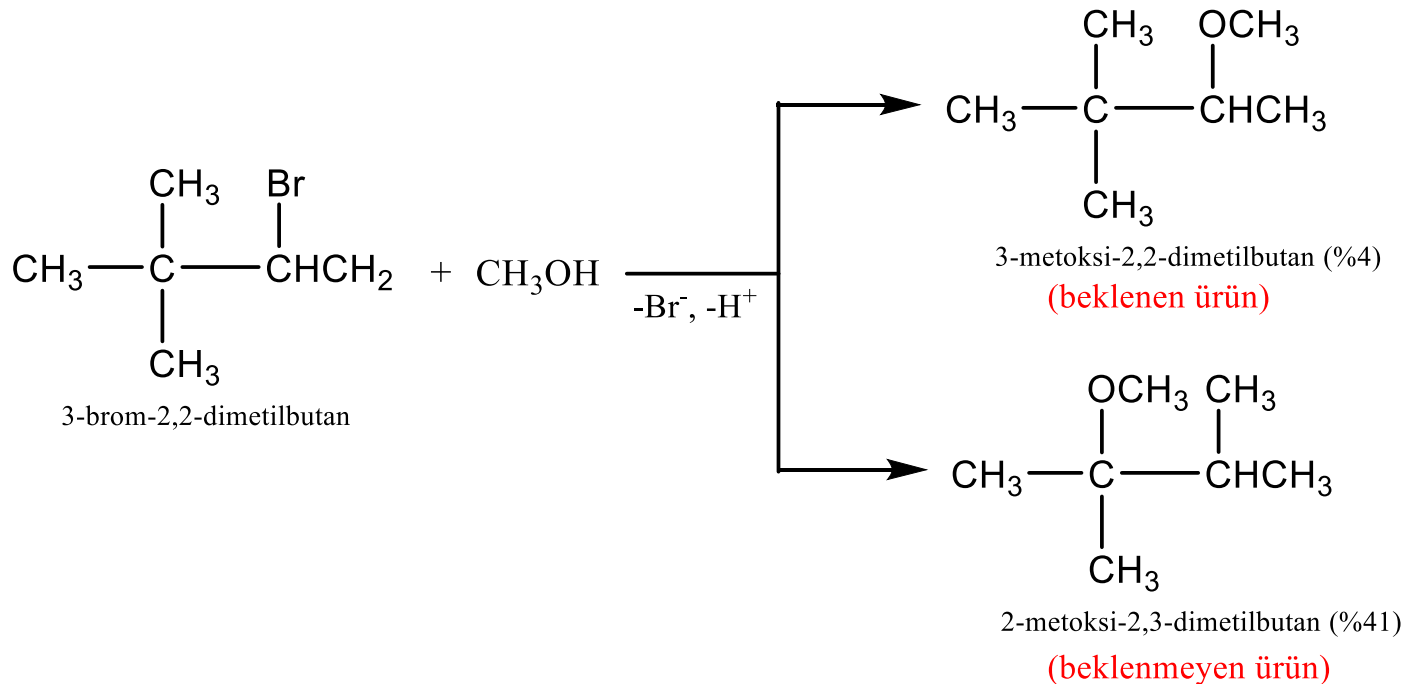

Hidrür (H⁻) kayması:

S_N1 Tepkimesi

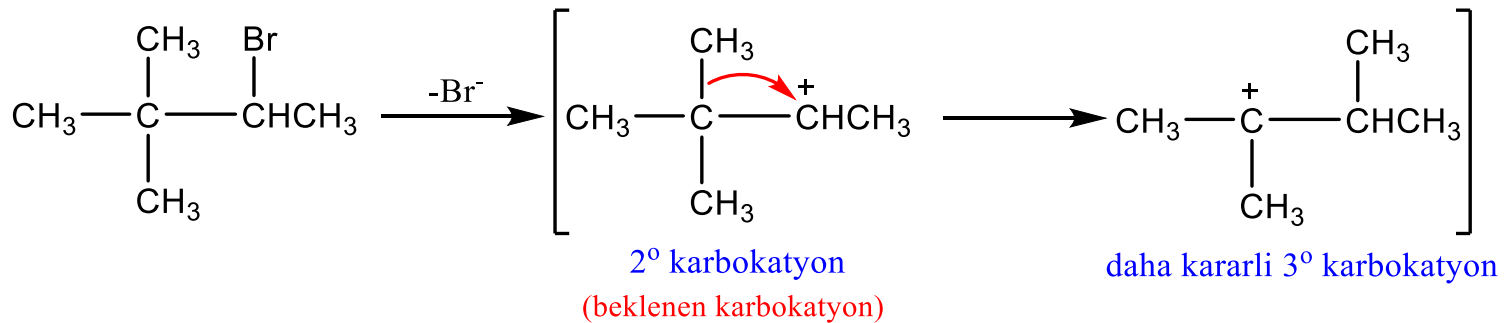
- Düzenlenmenin olduğu tepkimelere örnek olarak, 3-brom-2,2-dimetilbutan'ın metanol ile solvoliz tepkimesi verilebilir.

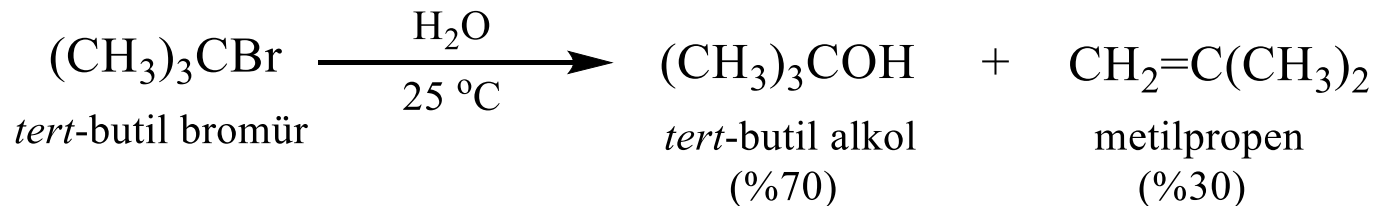
S_N1 Tepkimesi

- Bu tepkimede beklenen yerdeğiştirme ürünü %4, düzenlenmiş yapıdaki ürün (**beklenmeyen ürün**) ise daha büyük oranda (%41) oluşmuştur.
- Bunun nedeni, düzenlenme sonucu oluşan karbokatyonun (3°) daha kararlı olması ve tepkime ortamında daha büyük oranda bulunmasındandır.

Ayrılma Tepkimeleri

- Alkil halojenürlerin önemli bir tepkimesi de **ayrılma (eliminasyon)** tepkimesidir. Daha önce de ifade edildiği gibi, yerdeğiştirme ve ayrılma tepkimeleri yarışan tepkimelerdir.
- Ayrılma tepkimesinin ürünü bir alkendir.
- *tert*-Butil bromürün su ile hidrolizinde metilpropen **ayrılma ürünü olarak** %30 oranında oluşmaktadır.

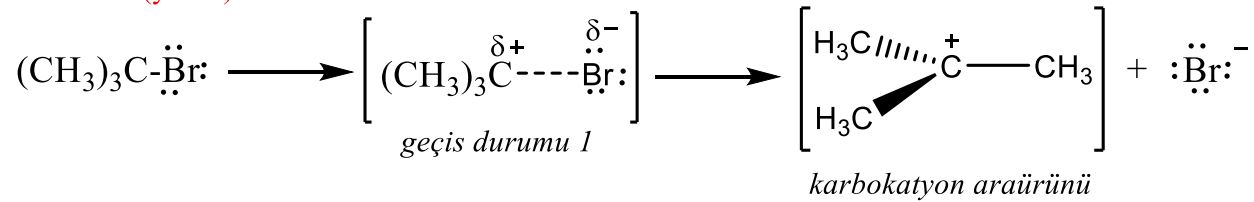
E1 Tepkimesi

- Başlıca iki tür ayrılma tepkimesi vardır.
- Bunlar:
  - a) E1 Tepkimesi
  - b) E2 Tepkimesi
- E1 monomoleküler eliminasyon demektir.
- E1 tepkime mekanizması S_N1 tepkime mekanizmasına oldukça benzemektedir. Her iki tepkimede de birinci adımda, karbon-halojen bağının heterolizi ile karbokatyon araürünü oluşmaktadır.
- Yüksek enerjili, kararsız ve etkin bir araürün olan karbokatyon, sonraki adımda ya nükleofil ile birleşir (S_N1 Tepkimesi) yada bir baza asidik proton vererek ayrılma tepkimesine uğrar (E1 Tepkimesi).

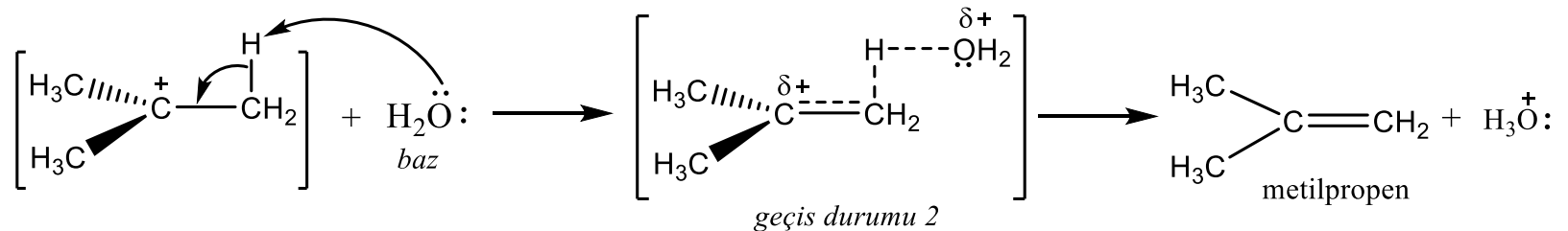
E1 Tepkimesi

● E1 tepkime mekanizması:

Basamak 1 (yavaş):

Basamak 2 (hızlı):

E1 Tepkimesi

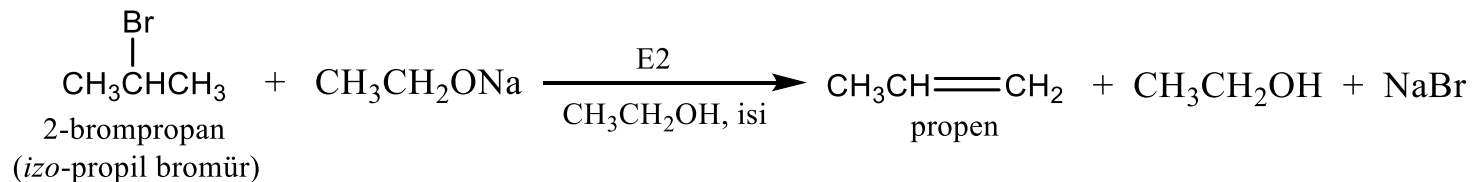
- S_N1 tepkimesine benzer şekilde, E1 tepkimesinde de tepkime hızı sadece alkil halojenürün derişimine bağlıdır ve **birince derece kinetiğe** sahiptir.
- Hız belirleyici basamakta oluşan geçiş durumu (**geçiş durumu 1**) sadece bir tanecik tarafından olduğundan E1 tepkimesi de S_N1 'de olduğu gibi, **monomoleküler** bir tepkimedir.

E1 Tepkimesi

- E1 tepkimesi karbokasyon araürünü üzerinden yürüdüğünden 3° alkil halojenürler bu tepkimeyi **en hızlı** ve 2° alkil halojenürler daha yavaş verir.
- 1° alkil halojenürler ve metil halojenürler kararlı karbokasyon oluşturmamadıklarından E1 tepkimesi vermezler.
- Alkil halojenürlerin E1 tepkimeleri, S_N1 tepkimeleriyle aynı şartlarda (**polar çözücü, zayıf baz, düşük sıcaklık vb**) meydana gelir.

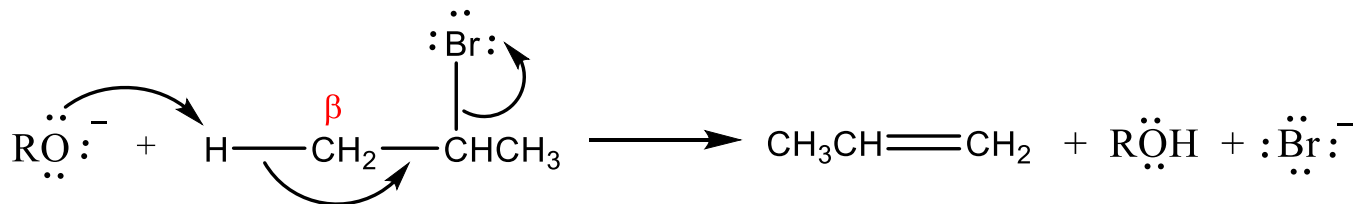
E2 Tepkimesi

- Alkil halojenürlerin en gözde ayrılma tepkimesi E2 tepkimesidir.
- E2 tepkimesi E1 tepkimesinden farklı olarak **güçlü bazlar** (OH^- ve OR^- gibi) varlığında ve **yüksek sıcaklıkta** meydana gelir.
- 2-Brompropanın etanol içinde sodyum etoksit ($\text{CH}_3\text{CH}_2\text{O}^-\text{Na}^+$) ile olan tepkimesi tipik bir E2 tepkimesidir.

E2 Tepkimesi

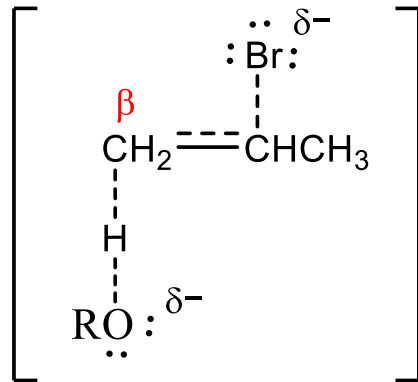
- E2 tepkimesi, S_N2 tepkimesinde olduğu gibi bir basamakta ve bir geçiş hali üzerinden meydana gelir.
- Baz, asidik β-hidrojenine atak yapar ve halojenle birlikte molekülden ayrılarak eliminasyon ürünü alken oluşur.

E2 Tepkimesi

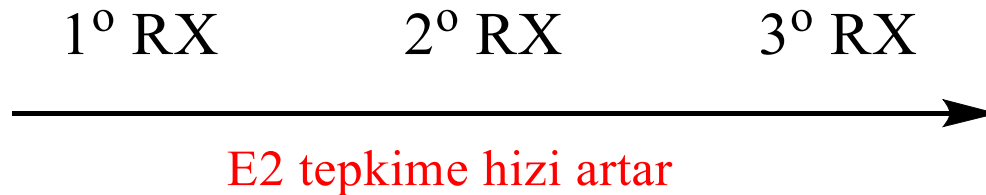
- Tek basamakta yürüyen E2 tepkimesinde oluşan **geçiş durumu** aşağıda gösterilmiştir.

E2 geçiş hali

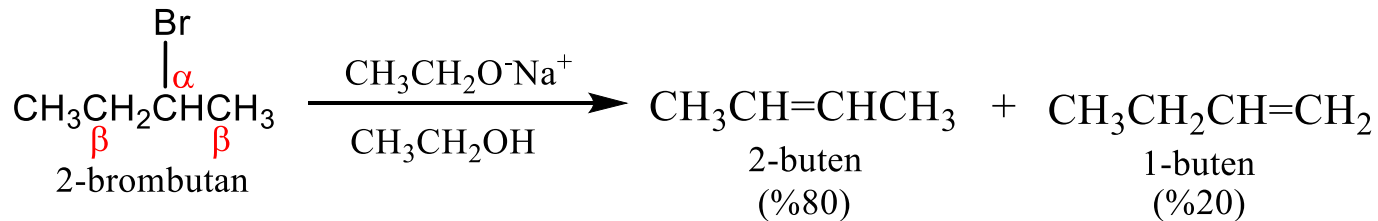
E2 Tepkimesi

- E2 tepkimesinde, E1 tepkimesinde olduğu gibi 3° alkil halojenürler en hızlı, 1° alkil halojenürler ise en yavaş tepkime verir.

E2 Tepkimesi

- Genellikle E1 ve E2 tepkimeleri **beta(β) eliminasyonları** olarak bilinirler. Bu terim, tepkimedeki asidik bir β -hidrojeni kaybedildiğini belirtir.
- Birden fazla farklı β -hidrojeni bulunduran bir alkil halojenürün ayrılma tepkimesinde birden çok alken ürünü oluşabilir.
- Örneğin 2-brombutanın E2 şartlarındaki tepkimesinde, iki alken ürünü oluşur.

E2 Tepkimesi

- 1875 yılında Rus kimyacı Alexander Saytzeff: **ayrılma tepkimelerinde, en çok dallanmış alken daha fazla oluşur** kuralını ortaya koydu (Saytzeff Kuralı).
- Buna göre, çift bağ karbonlarında daha fazla sübstitüent (hidrojen yerine geçen atom yada grup) bulunduran alkenler, daha az sayıda sübstitüent bulunduran alkenlere göre daha fazla oluşur.
- Bundan dolayı, 2-brombutanın ayrılma tepkimesinde 2-buten daha fazla oranda (%80) oluşmaktadır.

E2 Tepkimesi

- Daha fazla sübstitüe alkenlerin daha az sübstitüe olanlara göre daha kararlı oldukları, deneysel çalışmalarla da ortaya konulmuştur.
- Bu yüzden ayrılma tepkimeleri, daha kararlı alkeni verir.

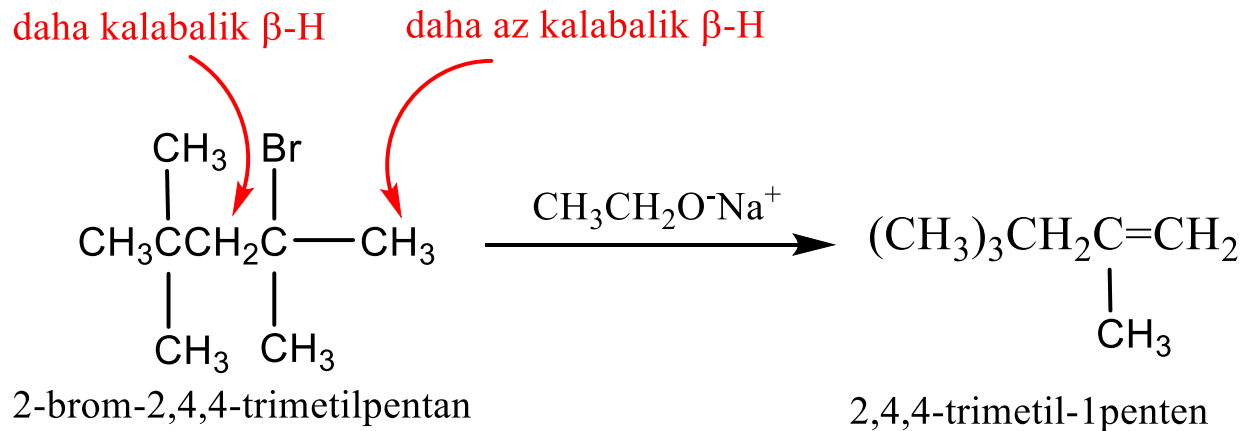

E2 Tepkimesi

- Alkil halojenürlerin ayrılma tepkimeleri, çoğu zaman Saytzeff kuralına uyar. Ancak bazı durumlarda daha az dallanmış yani daha az kararlı alken ana ürün (daha baskın ürün) olarak oluşabilir.
- Bu ürüne **Hofmann Ürünü** (Alman kimyacı August W. von Hofmann'ın anısına) denir.
- Hofmann ürünü, hacimli bir baz kullanıldığında, ayrılan grubu çevreleyen gruplar hacimce büyük olduğunda yada ayrılan grubun kendisi büyük ve hacimli olduğunda öncelikli olarak oluşur.

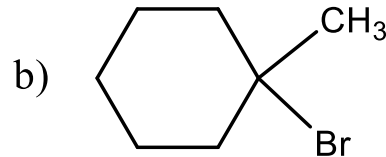
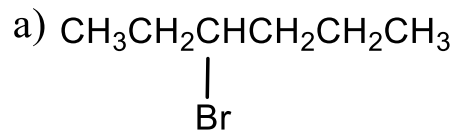
E2 Tepkimesi

- Örneğin, 2-brom-2,4,4-trimetilpentan'ın E2 tepkimesi, daha az kararlı alkenin (2,4,4-trimetil-1-penten) oluşumu ile sonuçlanır.

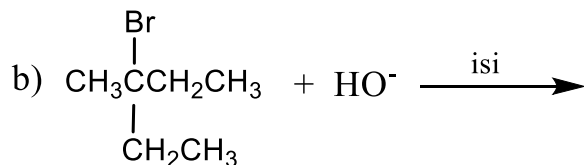
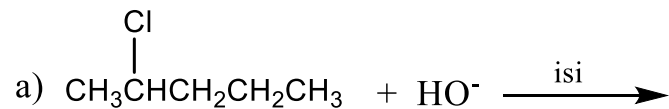

E2 Tepkimesi

- **Soru:** aşağıdaki moleküllerde β -karbonlarını ve hidrojenlerini daire içine alarak gösteriniz. Ayrıca, her bir yapıda kaç tür β -hidrojeni olduğunu belirtiniz.

- **Soru:** Aşağıdaki ayrılma tepkimelerinde, olası tüm alken ürünlerinin formüllerini gösteriniz.

Yerdeğiştirme ve Ayrılma Tepkimelerini Etkileyen Faktörler

- Bu ünitenin başında yerdeğiştirme ve ayrılma tepkimelerinin **yarışan tepkimeler** olduğu ifade edilmişti.
- Bir alkil halojenür aynı tepkime kabında **yerdeğiştirme**, **ayrılma** ve **düzenlenme** tepkimelerinin hepsini birden verebilir ve bu durumda çok sayıda ürünün bir karışımı oluşabilir.
- Buna karşılık kimyacı, belli bir yere kadar, reaktifleri ve tepkime koşullarını uygun seğerek tepkime ürünlerini kontrol altında tutabilir.

Yerdeğiştirme ve Ayrılma Tepkimelerini Etkileyen Faktörler

- Yerdeğiştirme ve ayrılma tepkimelerini etkileyen faktörler şunlardır:
  1. Alkil halojenürün yapısı
  2. Nükleofil ve bazın niteliđi
  3. Çözücünün niteliđi
  4. Nükleofil ve bazın derişimi
  5. Sıcaklık